

ПАМ'ЯТЬ ПРО УКРАЇНСЬКУ ПОВСТАНСЬКУ АРМІЮ КРИЗЬ ПРИЗМУ КОМПАРАТИВІСТИКИ – СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ТА ПОЛЬСЬКА ПРЕСА

Каліщук Оксана

Проаналізовано образ Української повстанської армії у сучасних друкованих медіа України та Польщі. Показано зміну медійного наративу щодо українського національно-визвольного руху та його вплив на формування історичної пам'яті. Продемонстровано головні тенденції сприйняття УПА польським суспільством. Вказано на спільне / відмінне та залежність функціонування образу УПА в обох країнах.

Ключові слова: УПА, історична пам'ять, компаративістика, періодичні видання.

Нині носіями пам'яті є масмедіа, яка «поширює інформацію, вибудовує візію світу, розбурхує емоції й потреби, впливає на позиції. Люди дізнаються з преси і книжок, як повинні поводитися у буденних та кризових ситуаціях, як належить інтерпретувати подані їм факти, хто є авторитетом, а хто ні, що є нормальним без огляду на те, що це означає і для кого, до чого повинні прагнути з огляду на їх стаття, віровизнання, національність, політичні вподобання» [8]. Водночас оціночну реакцію медіа на події та явища суспільного життя не варто сприймати винятково як витвір пропаганди та політичне замовлення власників ЗМІ. Вона, безумовна, залежна від настроїв, стереотипів, установок спільноти. Ба більше, пропагандистські технології не спрацюють, якщо вони не оперті на ці установки [2].

Тема українського національно-визвольного руху, зокрема боротьби Української повстанської армії, викликала і викликає донині зацікавленість та контроверсії. Уже перше публічне обговорення цієї теми виявило усю її дискусійність. 1992 р. у контексті відзначення 50-річчя від дня заснування УПА низка обласних та районних рад Західної України поставили питання про офіційне визнання учасників національно-визвольної боротьби 1920-х–1950-х рр. Це викликало різко негативну реакцію з боку радянських ветеранських організацій, які заявили про небезпеку «бандеризації України». Градус полеміки фактично не спадав упродовж десятиліть.

Український суспільний дискурс був представлений трьома історичними наративами, які ретранслявали масмедіа державного та місцевого рівнів.

Для посткомуністичної влади України надсерйозним викликом було саме негативне ставлення до ОУН і УПА (і загалом до демонізованого «українського буржуазного націоналізму») з боку советизованих мас. Радянський (який згодом органічно трансформувався у російський) історичний наратив широко представляли публікації у різноманітних періодичних виданнях – «Робітнича газета»

(В. Зарічний, «Осінені свастикою»: альянс ОУН – фашизм, 1990, 29 листопада – 5 грудня; І. Пащук, «Криваві сліди не змінити», 1991, 7 березня), «Колос» (В. Яковенко, «Не борці, а кати», 1989, 11 лютого), «Кролевецький вісник» (Р. Стороженко, «Тіні нових ідолів»; 12 лютого 2016 р.), «Прикарпатська правда» (В. Цуркан, «Повстанці чи різники?», 7 лютого 1995 р.), «Справедливість» (К. Гамальчук, «ОУН-УПА – герої чи бандити», 20 лютого 1997 р.) та ін.

Вони поширювали цілу низку негативних стереотипів про УПА:

✓ УПА обслуговувала Гітлера, а гасло «Слава Україні!» – це калька з нацистського гасла «Heil Hitler». У найсприятливіший період президентства Віктора Януковича ці тези озвучували високопосадовці на кшталт Дмитра Табачника, який, зокрема, дозволяв собі публічні заяви, що вояки УПА «є мерзенними прислужниками Гітлера» тощо (М. Стріха, «Тож яку державу вони будують (спроба аналізу гуманітарної політики нової влади)», *День*, 2010, 18 листопада);

✓ міф про «колабораціонізм» («Ветераны УПА пилили пленных, как брёвна», *Сегодня*. 2 июля). У багатьох ЗМІ теза про співпрацю повстанців (та й усього західноукраїнського населення) переважно будували головно довкола окремих контактів очільників УПА із командуванням Вермахту та їхньої участі у збройній боротьбі проти Червоної армії. На противагу – Олександр Пагіря, «Нескорені: Чому українські повстанці не стали нацистськими та радянськими колаборантами», *Український тиждень*, 2012, 12–18 жовтня, с. 30–32; С. Захарук, «Хто допомагав німецьким фашистам?», *Слово Просвіти*, 2006, 7–13 грудня, с. 6; Василь Шпіцер, «Колаборнати», *Слово Просвіти*, 2011, 8–14 вересня, с. 6, 15–21 вересня, с. 4;

✓ УПА була засуджена на Нюрнберзькому процесі («Левые пошли на бой с УПА», *Сегодня*. 2 июля). На противагу – Л. Лагановський, «На Нюрнберзькому процесі не засуджували дії ОУН–УПА», *Урядовий кур'єр*, 2000, 18 травня;

✓ участь українських повстанців у терорі та масових убивствах (зокрема учителів та лікарів).

Образ українського повстанця в українському національному / націоналістичному наративі – це образ вояка, який воював та боровся за свободу власної української землі. Саме у ракурсі самовідданості та жертвовності учасників національно-визвольних змагань в Україні формувався гранднاراتив ОУН і УПА як символу спротиву радянській окупації та боротьби за незалежність. Українська повстанська армія у розумінні авторів, які представляють цю частину суспільного дискурсу, була одним із кроків на шляху до незалежності (В. Ідзьо, «Ґрунт для незалежності: УПА у свідченнях німецьких та радянських архівів», *Галичина*, 2004, 8, 15, 22, 26 червня; В. Проценко, «Їхня доля – це доля України», *Слово Просвіти*, 2007, 25–31 жовтня, с. 4; С. Багрянний, «Не було б УПА – Україна не відбулась би як самостійна держава», *Шлях перемоги*, 2012, 17 жовтня, с. 1–2; Володимир Лис, «Вони боролися за Україну», *Волинь-нова*, 2010,

16 жовтня, с. 3; А. Самвел, «Вони боролися за Україну», *Українське слово*, 2006, 2–8 серпня, с. 13–14; С. Бахів, «Борці за українську державу», *Культура і життя*: українська щотижнева газета, 2018, 3 серпня, с. 9). Квінтесенцію цієї візії представляють публікації на кшталт – «За Україну, за її волю...» (С. Алеєксеева, «За Україну, за її волю», *Віче*, 1997, 16 жовтня; О. Безсмертний, «За Україну, за її волю...», *Народне слово*, 2001, 13 жовтня; Т. Бухало, «За Україну, за її волю», *Вісті з Рівненщини*, 1996, 25 жовтня; О. Дем'янов, «За Україну, за її волю...», *Молодь України*, 1998, 20 лютого; В. Лис, «За Україну, за її волю», *Волинь*, 1992, 25 лютого; Л. Лукницька, «За Україну, за її волю...», *Володимир вечірній*, 2008, 23 жовтня, с. 5; О. Полянський, «За Україну, за її волю: нариси з історії українського національного визвольного руху ХХ ст», *Свобода*, 1997, 25, 27 березня; С. Цюриць, «За Україну, за її волю, за народ», *Волинська газета*, 2022, 16 червня, с. 4). Для авторів цього напрямку важливим є наголошення на боротьбі представників української резистенції проти обох тоталітаризмів – і совєтів, і німців (Володимир Косик, «УПА воювала проти двох режимів», *Волинь*, 1999, 21 грудня; М. Оробчук, «УПА протистояла двом могутнім імперіям», *Наше місто*, 2002, 3 жовтня; Ярослав Антонюк, «Боротьба УПА з німецькими окупантами», *Народне слово*, 1999, 1, 24, 31 липня, 7 серпня; В. Блінов, «Вояки УПА в боях з фашистами», *Народна газета*, 1998, № 22, с. 5; С. Каліщук, «Переможний бій УПА з німецькими загарбниками у 1943 році біля села Пнівне Камінь-Каширського району на Волині», *Наше місто*, 2007, 21 вересня; Д. Кулиняк, «У боях з УПА загинуло понад 100 тисяч гітлерівців», *Українська газета*, 2007, 8 лютого, с. 8–9; Н. Легка, «Червоні партизани змовилися з фашистами знищити українських повстанців», *Вісник і К*, 2020, 29 жовтня, с. 7; О. Наумчик, «УПА й німецькі окупанти», *Луцький замок*, 1999, 21 січня; Іван Патриляк, «Антиповстанська боротьба, німці проти УПА», *Шлях перемоги*, 2011, 3 серпня, с. 4–5). Формуючи образ УПА в національній пам'яті, наголошували рівно ж на багатонаціональності цього формування (А. Богуславська, «Мандик Хасман – український націоналіст: єврею, який воював в УПА активісти СУМу подарували інвалідний візок», *Україна молода*, 2018, 16 лютого, с. 3; С. Бойко, «УПА – армія міжнаціональна», *Нова зоря*, 2007, 7 вересня, с. 6; Н. Кравчук, «14-літній єврей-повстанець возив по лісах керівників УПА», *Вісник і К*, 2009, 7 травня, с. 5; І. Розуменко, «Вояк УПА – єврей за національністю!: інтерв'ю з Мундиком Хасманом, жителем села Грибовиця Іваничівського району, євреєм, котрий воював за волю та державність України в лавах УПА», *Віче*, 1996, 26 грудня; І. Федик, «Євреї і УПА: факти, що заперечують пропаганду», *Українське слово*, 2010, 5–11 травня, с. 1–2). Репрезентанти національного / націоналістичного наративу намагалися подолати уявлення про український національно-визвольний рух як винятково західноукраїнське явище (С. Багрянний, «УПА на Кубані», *Народна газета*, 2008, 28 лютого – 5 березня, с. 6; І. Жуга, «Повстанці на Кубані», *Народна га-*

зета, 2009, 12–18 березня, с. 8; Петро Кралюк, «„Східняки” в лавах УПА», *Народна трибуна*, 1995, 19 вересня). Важливим елементом відтворення правдивого образу упівців та боротьби з радянськими міфами стало розуміння діяльності спецзагонів, які діяли під виглядом УПА (Г. Левицька, «Мдбешники в мундирах УПА – підтверджено документами», *Народна газета*, 2007, 13–19 грудня, с. 5; Микола Кучерепа, «Під маскою УПА: сторінки історії», *Волинь*, 2003, 1 лютого; В. Поліщук, «Душогуби з НКВС під личиною повстанців», *Нове життя*, 2005, 9 серпня).

Поступово у суспільному дискурсі сформувався третій напрям – ліберальний. Позицію цієї частини істориків-професіоналів, політиків, громадськості виразнено сформулював професор УКУ Ярослав Грицак: «Історія ніколи не була ні біла, ні чорна. Вона сіра». Водночас масова ліберальна преса зазвичай воліла не чіпати найдражливіших суспільних тем (наприклад, ролі ОУН і УПА в українсько-польському конфлікті), віддаючи їх на відкуп пропагандистам радикальних видань, чи то крайньоправих чи крайньолівих. Часто-густо ліберальні автори ховають свою позицію щодо «делікатних» питань за підкресленою об’єктивністю, що в ідеалі нібито й має бути ознакою професійної журналістики, а проте у специфічних українських реаліях репродукує загальну двозначність, релятивізм і суспільну амбівалентність [5]. У пошук «третього шляху» вкладається визнання у медіа відмінностей Заходу та Сходу України: «Для жителей Западной Украины УПА – „це наші хлопці”, „це наші партизани”. У нас свои герои – красные партизаны и подпольщики, бойцы Красной Армии. И то, что их герои и наши герои стреляли друг в друга, – это наша трагедия» (В. Колесник, «История всегда пишется победителями», URL: http://www.vp.donetsk.ua/index_culture/2005/112808.html).

На перший погляд парадоксальним може виглядати висновок тих авторів медіа, які твердять, що ні про УПА, ні про Р. Шухевича українське суспільство не має правдивої і доступної інформації (Сергій Грабовський, «Відзначення 75-річчя УПА. Післямова», *День*, 2015, 15 травня). Поясненням цієї ситуації, окрім іншого, може бути ствердження Тадеуша Ольшанського, що впродовж багатьох років полеміка довкола ОУН і УПА не виходила поза партійні видання. І власне газета «День» на своїх шпальтах відкрила ширшу дискусію, ґрунтовану на фактах, зрозумілих ідеологічних позиціях і толерантності [7, 53].

«Розколотість» поглядів українців відтворювали результати соціологічних опитувань. Слід визнати, що після Євромайдану українська влада й медіа висвітлюють діяльність УПА переважно у позитивному ключі, на честь її вояків та керівників стали дедалі частіше називати вулиці по всій країні. Згідно з опитуванням соціологічної групи «Рейтинг» за 27 квітня 2022 р. визнання ОУН і УПА учасниками боротьби за державну незалежність України: 81 % підтримують і лише 10 % проти. З 2010 р. цей показник зріс у 4 рази, з 2015 р. – у 2 рази. Цю

тенденцію, на думку експертів, не в останню чергу зумовило протистояння з Росією від 2014 р. на сході України. Частина українців просто проводить аналогію між вояками УПА та добровольцями й учасниками російсько-української війни (І. Боярин, «За Україну загинув батько, нині воює син», *Наш край: Рожиська районна громадсько-політична газета*, 2022, 18 серпня, с. 1; Володимир В'ятрович, «Українці незламні – від УПА до Азовсталі», *Високий замок*, 2022, 5 червня). Проте не менш важливою причиною слід уважати те, що люди стали знати більше про УПА (через шкільні підручники, через масмедіа).

Негативний образ УПА формувався у польській громадській думці у часи комуністичної ПНР і зберігся після 1989 р. Остання ж заява прем'єра Польщі Матеуша Моравецького, у якій він назвав російського лідера Володимира Путіна спадкоємцем українських націоналістичних організацій і УПА, лише підтверджує значущість теми УПА у сприйнятті поляками України та українців.

На важливості УПА для української національної свідомості неодноразово наголошували польські дослідники та журналісти на сторінках періодичних видань. Важливим для розуміння бачення УПА польським суспільством є теза / антитеза «УПА – це українська Армія крайова». Саме таке бачення на початку 2000-х в одному зі своїх публіцистичних текстів оприлюднив, до прикладу, знаний польський фахівець Гжегож Мотика (Grzegorz Motyka, *Ukraińska Armia Krajowa: Ukraińcy chcą zrehabilitować żołnierzy UPA*, *Wprost*, 2002, nr 40, s. 82–84). Згідно з таким трактуванням, Польща мала б усвідомити, що «для слабкої національної парадигми України УПА відіграє не меншу роль, ніж АК у польській свідомості» (А. Brusnyj, *Współczesne stosunki polsko-ukraińskie pod ciężarem historii*, *ABC: Adriatyk, Bałtyk, Morze Czarne*, 2003, nr 2 (10), s. 67). Виважений погляд польського дослідника Збігнева Ковалевського знайшов відгук радше в академічному та публічному просторі України, аніж Польщі (Д. Кулиняк, «Збігнев Ковалевський: Погляд на УПА свідомого поляка», *Українська газета*, 2007, 12 квітня, с. 8–9). Праві ж середовища категорично демонструють неприйняття такої позиції – «УПА це не партизани, а бандити» (Ewa Siemaszko, *UPA to nie partyzanci, to bandyci*, *Rzeczpospolita*, 2011, nr 37, s. A14–A15), «УПА ніколи не була відповідником АК, а упівці проклятими солдатами» (Aleksander Szycht, *UPA nigdy nie była odpowiednikiem AK, a urowcy żołnierzami wyklętymi*). Як противагу згадаємо позицію автора британського «The Guardian»: «Після падіння комунізму в Східній Європі нові незалежні держави домагалися легітимності через розрив із повоєнним минулим, звертаючись до Другої світової війни за легендами про героїзм та протистояння, які могли б стати основою патріотизму. Відроджувалися націоналістичні рухи, такі як Українська повстанська армія, Латвійський легіон чи Польські національні збройні сили» (M. Luxmoore, *Poles apart. The bitter conflict over a nation's communist history*. *The Guardian*, 2018,

July 13. URL: <https://www.theguardian.com/news/2018/jul/13/poles-apart-the-bitter-conflict-over-a-nations-history-poland-monuments-communist-soviet-union>). У мові кресових медіа (і не лишень) послідовно вживають висловлювання «банди ОУН-УПА», як характерно описувала пропаганда комуністичної Польщі членів українського націоналістичного підпілля (*Pamiętają o zamordowanych: w kwietniu 1944 r. bandy UPA wymordowały mieszkańców kilku dni w gminie Ulhówek, Tygodnik Zamojski*, 2015, nr 18, s. 20; Leszek Wojtowicz, Uczcili pamięć siostry Longiny i 7 sierot zabitych przez bandy UPA, *Dziennik Wschodni (Zamojski)*, 2011, nr 97, dod. “Teraz Zamość”, s. 7). Автори, згадуючи про злочини українських націоналістів щодо поляків, критикують українців за симпатію до УПА. Від представників кресових та комбатантських організацій на шпальтах *масмедіа* звучали висловлювання на кшталт: «...УПА не була героїчною армією, лише ватагою вбивць, воювали вони не за Україну, а проти польського народу, мордували жінок та дітей, українське населення теж багато терпіло від УПА» (J. Wilczak, Kamień niezgody, *Polityka*, 1994, 10 grudnia, nr 50). Зрештою, з уст офіційних осіб звучали подібні твердження (Witold Waszczykowski, Nigdy nie zgodzimy się, by postawić znak równości między UPA a AK). Така позиція викликала неприйняття у ліберальній частині суспільства, особливо у представників української громади (Петро Тима, «У Польщі відроджують моду на термін „банди УПА”», *Україна молода*, 2011, 18–19 березня, с. 7). У Польщі часто не розуміють, що УПА в українській пам’яті є не стільки антипольською силою, як радше традицією опору Росії [6].

Не в останню чергу на таку позицію польського суспільства впливало розуміння неоднозначності сприйняття упівців в Україні. У репортажі Пьотр Косцінський констатував, що ставлення до повстанців коливалося від позитивного на Заході України до негативного на Сході. І що важливіше, текст завершували слова: «Для колишніх партизанів сучасна Україна не є тією вимріяною державою, за яку вони воювали» (Piotr Kosciński, Polacy byli wrogami, *Rzeczpospolita*, 2002, 28–29 września).

Водночас слід визнати, що з українського боку бракувало й бракує дотепер глибшого відчуття польського сентименту, страхів, емоцій. Адже образ УПА і Степана Бандери у Польщі абсолютно негативний серед суспільства, а не лише серед політикуму. І цей соціологічний факт потрібно прийняти й усвідомити.

У висновку можемо ствердити, що образ УПА у сучасних українців та поляків значною мірою формують масмедіа. Саме вони визначають основні наративи, які панують у суспільствах. Водночас впадає у вічі недостатність матеріалів, які б об’єктивно висвітлювали історію Української повстанської армії. Саме тому інформування українців і поляків є шляхом подолання суперечок як всередині українського суспільства, так і між народами.

Джерела та література

1. Ніколаєць Ю. Роль мас-медіа Донбасу у формуванні історичної пам'яті населення регіону наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. *Україна–Європа–Світ = Ukraine–Europe–World. Серія: Історія. Міжнародні відносини*. Тернопіль, 2014. Вип. 13. С. 299–308.
2. Пахоменко С. П. Медіаобраз УПА у сучасному інформаційному просторі Донеччини. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2011. Вип. 1. С. 94–99.
3. Попович О. Масмедійний дискурс українського визвольного руху періоду Другої світової війни в незалежній Україні (2005–2014 рр.). *Військово-науковий вісник / Національна академія сухопут. військ ім. П. Сагайдачного*. Львів, 2016. Вип. 26. С. 132–146.
4. Попович О. Медіаобраз ОУН та УПА в інформаційному просторі України (2005–2014 рр.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства / Національна академія наук, ЛННБУ ім. В. Стефаника, НДІ пресознавства*. Львів, 2016. Вип. 6(15). С. 218–233.
5. Рябчук М. Світло від темряви: Андреас Умланд, пам'ять про УПА і євроінтеграція України. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2017/01/14/149456/>
6. Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2016. 304 с.
7. Olszański Tadeusz A. Miejsce UPA w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej. Dylematy polityki historycznej Ukrainy. Warszawa: Ośrodek Studiów Wschodnich im. Marka Karpia, 2013. 56 s.
8. Siemieńska R. Środki masowego przekazu jako twórcy obrazu świata. *Potrzeby kobiet i mężczyzn w środkach masowego przekazu oraz podręcznikach szkolnych* / red. R. Siemieńska. Warszawa, 1997.

РЕМІНІСТЕНЦІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПРОПАГАНДИ ПРО УКРАЇНСЬКУ ПОВСТАНСЬКУ АРМІЮ: ЧЕСЬКИЙ ХУДОЖНІЙ ФІЛЬМ «ВІД ДОЛІ НЕ ВТЕЧЕШ» (2009 Р.)

Слесаренко Андрій

У статті проаналізовано художній фільм чеської режисерки Ленки Кнай «Від долі не втечеш», який є постмодерністською реміністенцією комуністичної пропаганди про українських націоналістів. Стрічка стала своєрідним «продовженням» антибандерівського тренду чехословацького кінематографа.

Ключові слова: політика пам'яті, УПА, чеський кінематограф, Ленка Кнай, волинські чехи.